

کوردستانی شاری موسڵ له‌چه‌ندین به‌نگه‌نامه‌ی جیا‌جیادا

به‌نگه‌نامه‌ی بیانییه‌کان

به‌شی چوارهم (4-5)

دووشه‌مه 04.06.2006

ده‌رسیم دیبه‌گه‌یی

Darsim2006@hotmail.com

به‌نگه‌نامه‌ی بیانییه‌کان ژماره‌یان (206) به‌نگه‌نامه‌یه‌و (115) سه‌رچاوه‌ی بۆ به‌کارهاتوو. هه‌موو میژووونوس، گه‌ڕیده، جوگرافیناس و نووسه‌ره بیانییه‌کان ته‌واوی شاری موسڵ به‌شاریکی کوردی یان وه‌کو پارێزگایه‌کی باشووری کوردستان ناو ده‌بن. هه‌شیانه ویلایه‌تی موسڵ به‌ویلایه‌تی کوردی یان به‌به‌شیکی کوردستان ناوده‌بات. بۆ زیاتر ئاشنا بوون به‌ به‌نگه‌نامه‌کان چه‌ند دانیه‌کیان له‌خواره‌وه ده‌خه‌ینه‌روو:

نووسه‌ر حوسینی مه‌ده‌نی، له‌ لاپه‌ره‌کانی (226-227) ی پهرتووی (کوردستان و ئیستراتیژی ده‌وله‌تان) دا نووسیویتی: (جه‌واهیر لاله‌ نه‌ه‌رۆ، که‌ له‌گه‌ڵ (مسته‌فا که‌مال) و (شیخ سه‌عید) هاوچه‌رخ بووه، له‌ پهرتووی (نگاهی به‌ تاریخ جهان) دا زۆر راستی بینانه‌و به‌ دادپه‌روه‌رانه‌وه‌ بیرو بۆچونی خۆی له‌سه‌ر هۆکاره‌کانی به‌رپابوونی شۆرش (شیخ سه‌عید) و به‌کاره‌ینانی گورزی کوشنده‌ زرتنگاری (سیاسه‌ت) ی بێ به‌زه‌ییانه‌ی که‌مال نه‌تاتورک بۆ دامرکانده‌وه‌ی شۆرش کورده‌کان باس ده‌کاو ده‌نووسن: (له‌سائی 1925) دا له‌ مه‌تبه‌نده‌ کوردنشینه‌کانی تورکیادا شۆرشیکی مه‌زنو گرنگ ده‌ستی پیکرد. نه‌و شۆرشه‌ راست له‌ بارودۆخیک دابوو که‌ له‌سه‌ر (موسڵ) له‌نیوانی ئینگلیس و تورکیادا هه‌تلا سازبوو. خودی ناوچه‌ی موسڵ ناوچه‌یه‌کی کوردنشین بوو که‌ به‌ ناوچه‌ی کوردنشینه‌کان و شۆرش تورکیا به‌سترابوو.

بۆ ئێمه‌ی کوردو کوردستانی زۆر گرنگو کاربگه‌ره، کاتیک که سه‌رکرده‌یه‌کی جیهانی ناوداری وه‌کو (جه‌واهیر لاله نه‌هرۆی) رزگارکه‌رو سه‌رۆکی هیندستان، ویلایه‌تی موس‌ل به‌ویلایه‌تیکی کوردنشین ناوببات، کاتیکیش که ویلایه‌ته‌که ویلایه‌تیکی کوردنشین بیت، نه‌وکاته به‌دنیاییه‌وه هه‌موو شاره‌کانی ویلایه‌ته‌که (موس‌ل، ده‌وک، هه‌ولێر، که‌رکوک، سلێمانی و دیاله) به‌شیکن له‌باشووری کوردستان. به‌مه‌ش به‌لگه‌یه‌کی تری بیگه‌ردی کوردستانی بوونو کوردبوونی نه‌و شاره‌مان (موس‌ل) بۆ ده‌خاته سه‌ر خه‌رمانی به‌لگه‌نامه‌کانی کوردستانی شاری موس‌ل و ویلایه‌تی موس‌ل.

مه‌مه‌د نه‌مین زه‌کی، له‌ لاپه‌ره (14) ی په‌رتوکه‌که‌ی خۆیدا (خولاسه‌یه‌کی ته‌ئریخی کوردو کوردستان)، وه به‌پشته‌ستنی به‌ نووسه‌ر (که‌ی. مالکۆلم لیسترنج)، که له‌ لاپه‌ره (88) ی په‌رتوکه‌که‌یدا (ولاتانی خه‌لافه‌تی رۆژه‌لات) دا ده‌نیّت: (له‌سه‌ده‌ی چواره‌می کۆچیدا (ده‌یه‌می زایینی) خه‌نکی موس‌ل به‌شیوه‌یه‌کی گشتی کورد بوینه). نه‌وه‌ی میژوونوسی و رۆژه‌لاتناسی ئینگیزی (که‌ی. مالکۆلم لیسترنج) نووسیوتی، کوردستانی بوونو کوردبوونی شاری موس‌ل ده‌گه‌یه‌نیّت، چونکه‌ میژوونوسی ناوبراو ته‌واوی دانیشتوانی شاری موس‌ل له‌سه‌ده‌ی چواره‌می کۆچیدا/ده‌یه‌می زایینی به‌کورد داده‌نیّت. هه‌ر شاریکی ته‌واوی دانیشتوانه‌که‌ی کورد بووین، که‌واته‌ شاریکی کوردستانی و کوردی بووه، به‌لام دوا‌ی داگیرکاریه‌کانی عاره‌بو ئیسلام نه‌وه‌ی که‌ ناویان ناوه (فه‌تح) کردن، نه‌و شاره (موس‌ل) یان به‌ره‌ به‌ره به‌عاره‌ب کردوه. نه‌مه‌ش به‌لگه‌یه‌کی تری بایه‌خاری کوردستانی و کوردیتی شاری موس‌ل-ه‌و رۆژه‌لاتناسی ئینگیزی (لیسترنج) ده‌یخایه‌ ده‌ستمان و گشت گومانیک له‌دل و میشکدا ده‌روینیته‌وه.

سه‌ره‌نگ عه‌بدووه‌حید، نه‌فسه‌ریکی پاکستانی بووه‌و له‌سه‌ر داخوازی ولاته‌که‌ی بۆ ماوه‌یه‌کی دووردریژ له‌ئێراق کاری کردوه‌و له‌سالی (1955) دا په‌رتوکیکی به‌زمانی ئینگیزی له‌سه‌ر میژووی کورد نووسیوه‌ به‌ناوی (کوردو نیشتمانه‌که‌ی). سه‌ره‌نگ عه‌بدووه‌حید، له‌ لاپه‌ره (87) ی په‌رتوکه‌که‌یدا نووسیوتی: (نادر قولی خان سویندی خواردبوو کورد له‌ سه‌رزوی پاک بکاته‌وه. نه‌مجاره‌یان جه‌نگی به‌ ئابلوقه‌دانی موس‌ل – گرنترین شاری کوردستان – له‌ نه‌یلوی (1743 ز) ده‌ستپیکرد. دوا‌ی ته‌سک بوونه‌وه‌ی بازنه‌ی ئابلوقه‌که‌، به‌پێی نه‌خشه‌یه‌کی زۆر ورد، سوپاکه‌ی نادر به‌شیکیان له‌دیواری شار روخاند، به‌لام کورده‌ نازاکان مه‌ردانه‌ که‌وتنه‌ به‌رگریکردن و به‌دیواریک له‌ لاشه‌ی دوژمنان، نه‌و به‌شه‌یان پیکردوه‌و توانیان نه‌و هیزه‌ به‌ره‌و دواوه‌ راوبینن).

نه‌وه‌ی که‌ نه‌فسه‌ری نووسه‌ر سه‌ره‌نگ عه‌بدووه‌حید ئاماژه‌ی پیکردوه‌و، دوو شتمان بۆ ده‌رده‌خات که‌ نه‌مانه‌ن: یه‌که‌م نه‌و به‌رواره‌ی که‌ نادر قولی خان هیرشه‌که‌ی بۆ سه‌ر کوردستان کردوه‌ که‌ سالی (1743) بووه، موس‌ل شاریکی گرنگی کوردستان بووه، هه‌روه‌ها دووه‌میان نه‌و سالی که‌ نووسه‌ر په‌رتوکه‌که‌ی تیا نووسیوه‌ که‌ سالی (1955) بووه، موس‌ل هیشتا وه‌کو شاریکی گرنگی کوردستان ده‌ناسرا، هه‌ر بۆیه‌ش نووسه‌ری ناوبراو به‌مشیه‌یه‌ له‌باسی هیرش نادر قولی خاند، شاری موس‌ل به‌گرنترین شاری کوردستان ناوده‌بات، که‌ مه‌به‌ستی ئێمه‌ی به‌جوانی پیکاره‌.

میرنالا گه‌نیتی، گه‌ریده‌و میژوونوسی نیسانی، له‌ لاپه‌ره (97) ی په‌رتوکه‌که‌یدا که‌ له‌ژێرناوی (کوردو کوردستان له‌نووسراوه‌کانی نیسانی له‌سه‌ده‌ی سێزده‌م – نۆزده‌م) دا به‌چاپی گه‌یاندوه‌و، نووسیوتی: (جوله‌که‌کان له‌ کوردستاندا

رۆژنامهیهکی ئەلێکترۆنی رۆژانهی کشتی سه‌ربه‌خۆی کوردیه

www.kurdistan.net.org

3-8-2007 12:57:48 به‌کاتی ناوه‌ندی ئه‌وروپا

ژماره‌یان زۆریوو، گه‌ره‌کی جووله‌کان له موسڵ زۆر کۆنه‌و ده‌گه‌ریته‌وه بۆ سه‌رده‌می سارگۆن پاشای ئاشوریه‌کان که له‌سائی (720 ی.پ.ز)، 10 هۆزی جووله‌که‌ی به‌دیله‌ گرتبوون و رایگواستبوونه‌وه بۆ ناوچه‌که. له‌سه‌رده‌می داگیرکردنی عاره‌بیش، جووله‌که‌کان ژماره‌یان له موسڵ زۆریوو.

کاتیکی که میژوونوسی ئیتالی (میریللا گه‌لیتی) باسی جووله‌که‌کانی دانیشتووی کوردستان ده‌کاتو، به‌نگه‌یه‌کی تری کوردستانیته‌ی ئه‌و شاره‌مان ده‌خاته‌ نیو ده‌ست، چونکه ئه‌و ده‌نووسیت: (جووله‌که‌کان له‌کوردستاندا ژماره‌یان زۆریوو، گه‌ره‌کی جووله‌کان له‌موسڵ زۆر کۆنه‌)، که‌واته ئه‌و میژوونوسه‌ شاری موسڵ به‌شاریکی کوردستانی داده‌نیت، بۆیه به‌مشێوه‌یه باسی ده‌کات.

مستهر ستیفن هیمسلی ئۆنگریک، که ئه‌فسه‌ریکی رامیاری به‌پله‌ی (کاپتن) و پشکینه‌ری به‌ریوه‌به‌ریته‌ی له‌ حکومه‌تی ئیراقدا بووه، له‌ لاپه‌ره (24) ی په‌رتووی (اربعه‌ قرون من تاریخ العراق الحدیث) دا ده‌نیت: (موسڵ، پایته‌ختی سروشتی جه‌زیره‌و مه‌ئبه‌ندی شاره‌کانی کوردستانی ناوه‌ندبوو، که به‌ که‌ره‌سته‌کانی خانوو دروستکردنی وه‌کو گه‌چ، به‌ردو دار به‌ناویانگ بوو. بازرگانی به‌ره‌مه‌ گرنگه‌کانی کوردی وه‌کو گۆز، میوژو که‌تیره‌ به‌ده‌ست بازرگانه‌ کورده‌کانی دانیشتوانی موسڵ بوو).

ئیه‌دا (مستهر ستیفن هیمسلی ئۆنگریک) گه‌وره‌ترین به‌نگه‌ی کوردیتی و کوردستانیته‌ی شاری موسڵ-مان ده‌داته‌ ده‌ست، کاتیکی که باسی ئه‌وه‌ ده‌کات که شاری موسڵ پایته‌ختی جه‌زیره‌و مه‌ئبه‌ندی شاره‌کانی کوردستانی ناوه‌ند بووه. به‌پییوستی نازانم زۆرتر له‌سه‌ری برۆم، چونکه کاتیکی که کاپتن ستیفن ئۆنگریک شاری موسڵ به‌پایته‌ختی کوردستانی ناوه‌ند دابنیت، ئه‌وه‌ هیچ پاساو هینانه‌وه‌یه‌کی ناویتو به‌دنیاییش شاریکی کوردستانییه، ئه‌گینا چون ده‌کریت به‌ پایته‌ختی کوردستانو جه‌زیره‌؟

پروفیسۆر د. جویس بلۆ، که به‌ره‌گه‌ز به‌نجیکییه، له‌ لاپه‌ره (53) ی په‌رتووی (دۆزی کورد ئیکۆلینه‌وه‌یه‌کی میژوویی و سۆسیۆلۆجی) دا نووسیوتی: (زرتنگاری (سیاسه‌تی) ئینگلیز ئه‌وه‌بوو که شاری موسڵ بکا به‌بەشیک له‌ئیراق. له‌تشرینی یه‌که‌می (1922) دا هیژیکی گه‌وره‌ له‌عاره‌به‌کان به‌فه‌رمانده‌یی ئه‌فسه‌رانی ئینگلیزی و هیندی هی‌رشیان کرده‌سه‌ر ئه‌و خاكانه‌ی که ناریکبوون له‌سه‌ری له (بین النهرین) داو ئامانجیان به‌ئاشکرا بریتی بوو له (به‌رگری کردن له‌براکانو رزگارکردنیان له‌هیرشی توندوتیژی تورکه‌کان) و سه‌ره‌نجام شاری موسلیان بۆ شاریکی عاره‌بی گۆری).

له‌سه‌ره‌وه‌دا بۆچوونه‌کانو بیرورای (پروفیسۆر د. جویس بلۆ) مان بۆ ده‌رده‌که‌ویت، ئه‌ویش ئه‌وه‌یه که پروفیسۆری ناوداری به‌نجیکی شاری موسڵ به‌شاریکی کوردی و کوردستانی داده‌نیت، چونکه ناوبراو له‌باسی نیازه‌کانی ئینگلیز سه‌بارت به‌شاری موسڵ، باسی ئه‌وه‌ ده‌کات که ئینگلیزه‌کان ده‌یانوه‌یت موسڵ بکه‌ن به‌ به‌شیک له‌ئیراق، ئه‌مه‌ش ئه‌وه‌مان بۆ ده‌رده‌خات که موسڵ به‌شیک نه‌بووه له‌ئیراق به‌ئکو له‌هه‌ولێ ئه‌وه‌دان بیکه‌ن به‌ به‌شیک له‌و ولاته، هه‌روه‌ها دکتۆر جویس بلۆ باسی ئه‌وه‌شمان بۆ ده‌کات که هی‌زه‌کانی عاره‌ب، ئینگلیزو هیندی به‌یه‌که‌وه کوردستانیان داگیرکردو له‌ئه‌نجامیشدا توانییان باری دیمۆگرافیای شاری موسڵ بگۆرن له‌شاریکی کوردییه‌وه بۆ شاریکی عاره‌بی.

ئه‌مانه‌ش هه‌مووی به‌نگه‌ن بۆ کوردبوون و کوردستان بوونی شاری موسڵ و ده‌یسه‌لمینه‌ن که ئه‌و شاره‌ پێشتر هه‌یج په‌یوه‌ندییه‌کی به‌ عاره‌بو و ئی‌راقه‌وه نه‌بووه.

نووسه‌ری عاره‌بو، ئه‌حمه‌د فه‌وزی، له‌ لاپه‌ره (20) ی په‌رتووی (قاسم و‌الکورد خناجر و‌جبال) دا به‌ پشته‌ستنی به‌ ئینسکلۆپیدیای (کییه) ی فه‌ره‌نسی، نووسیویتی: (کوردستان – یان و‌لاتی کوردان، ناوچه‌یه‌که له‌ باشووری رۆژه‌لاتی تورکیای ئاسیاوه درێژ ده‌بیته‌وه هه‌تا باکووری ئی‌راق و ئی‌ران. نیشتمانی (کردۆک) ه له‌ کۆنه‌وه. شاره‌ سه‌ره‌کیه‌کانی بریتین: له‌ تورکیا دیاره‌که‌، له‌ ئی‌راق موسڵ، له‌ ئی‌ران ورمی).

ناوه‌ینانی شاری موسڵ له‌ لایه‌ن ئینسکلۆپیدیای (کییه) ی فه‌ره‌نسی و‌ه‌کو شاریکی سه‌ره‌کی کوردستانی ئی‌راق (باشووری کوردستان)، به‌نگه‌یه‌کی هه‌ره‌ گه‌وره‌و به‌نرخ‌ی کوردیتی و‌ کوردستانی شاری موسڵ-ه، چونکه ئه‌و ئینسکلۆپیدیا فه‌ره‌نسییه‌ راسته‌وخۆو بۆ هه‌یج پێچ‌و په‌نایه‌ک باسی کوردستانییه‌تی ئه‌و شاره‌ ده‌کاتو، به‌ شاریکی سه‌ره‌کی کوردستانی ئی‌راق (باشووری کوردستان) ناوی ده‌بات.

کۆمه‌ڵیک له‌ پسپۆران و ئه‌فسه‌رانی رامیاری به‌ریتانی، له‌ لاپه‌ره (22) ی په‌رتووی (کوردو کوردستان) دا، نووسیویانه: (له‌ کوردستانی باشووردا هه‌ندیک شاری کوردنشینێ تر هه‌ن و‌ه‌ک (جه‌زیره‌ی ئی‌بنو عومه‌ر)، زاخۆ، ئالتون کۆپری، هه‌ولێر، که‌رکوک، رواندن، سلیمانی، کۆیه، موسڵ، که‌ پایته‌خت و‌ بازاری هه‌ریم‌نو به‌شیوه‌یه‌کی ناسایی زۆریه‌ی دانیشتوانیان کوردن).

به‌ بۆچوونی ئه‌و کۆمه‌له‌ پسپۆر ئه‌فسه‌ره‌ به‌ریتانییه‌، شاری موسڵ یه‌کیه‌که له‌ شاره‌کانی باشووری کوردستاندا، چونکه ئه‌وان راسته‌وخۆو راشکاوانه‌ باسی کوردستانی شاری موسڵ ده‌کهن و‌ و‌ه‌کو شاریکی باشووری کوردستان ناویان بردووه. ئه‌مه‌ش به‌نگه‌یه‌کی تری کوردستانی بوونی شاری موسڵ-ه.

سه‌رچاوه‌کان:

- 1- حوسینی مه‌ده‌نی، کوردستان و ئیستراتیژی ده‌وله‌تان، به‌رگی یه‌که‌م، نوۆیمبه‌ری 2000.
- 2- محمه‌د ئه‌مین زه‌کی، خولاسه‌یه‌کی تاریخی کوردو کوردستان، به‌رگی یه‌که‌م 1931، به‌رگی دووهم 1937، ده‌زگای چاپ و په‌خشی سه‌رده‌م، باشووری کوردستان - سلیمانی - چاپی نوێ 2000.

رۆژنامهیهکی ئەلەکترونی رۆژانهی کشتی سهریه خۆی کوردیه

www.kurdistan.net.org

3-8-2007 12:57:48 به کاتی ناوهندی ئه وروپا

- 3- سهرههنگ عهبدووهحید، کوردو نیشتمانیهکی، وهرگیڕانی ئاکۆ غهریب، چاپخانهی خاک، باشووری کوردستان - سلیمانی 2000.
- 4- میرنللا گه لیتی، کوردو کوردستان له نووسراوهکانی ئیتالی دا له سهدهی سیزدهم-نۆزدهم، وهرگیڕانی جاسم توفیق، ستۆکهۆلم، سوید 2000.
- 5- المستر ستیفن هیمسلی لونغیک، اربعة قرون من تاریخ العراق الحدیث، الطبعة السادسة 1985 بغداد - عراق.
- 6- پرۆفیسۆر د. جویس بلۆ، دۆزی کورد لیکۆئینه وهیهکی میژوویی و سۆسیۆلۆجی، وهرگیڕانی له فارسی یه وه کارزان محهمه، دهزگای چاپو په خشی سهردهم، سلیمانی - باشووری کوردستان 2004.
- 7- أحمد فوزي، قاسم والکورد خناجر و جبال، القا هره 1961.
- 8- کۆمه لیک له پسیپۆرانو نه فسه رانی رامیاری به ریتانی، کوردو کوردستان، وهرگیڕانی حوسین عوسمان نیرگسه جاری و حوسین نه حمه د جاف، چاپی یه کهم، چاپخانهی وهزارهتی پهروه ده، دهزگای چاپو بلاو کردنه وهی ئاراس، باشووری کوردستان - هه ولیر 2002.